

riválisa volt Kazinczynak is, Bajzáéknak is — a nagyon is kritikus Széchenyi nyilván nem alaptalanul választotta őt titkárnak. S az is tény, hogy Döbrentei udvariasan, tisztelettel írt Kazinczyról akkor is, amikor az kicsinyes és gyalázkodó pletykákkal árasztotta el ismerőseiket. Szendrey Júlia írásait érzésünk szerint magatartásának újdonsága, a Petőfi oldalán vállalt szerep fényében értékeli túl a szerző: „érzései színesek és vibrálóak, a kifejezés szertelenségeivel is erősítik magukat, sejtelmések és mélyértelműek, látványosak és lobogóak, mint a láng”. Hatvani szélsőséges Júlia elleni indulata nyilván a másik véglet, de műveinek megítélésében inkább az ő véleményét osztjuk: bizony közhelyesek, epigonjellegűek azok; illetve a könyvben nem lehetséges elemzés nélkül nehéz hinnünk Fábri Anna dicséretében. S persze az ördög ilyen nagy munkánál nem alszik. Az ő műve az, hogy Gvadányi egy helyen Jánosként szerepel (38., I. helyesen, Józsefként a 84.-n), de elkövetett egy mulatságos névcsere is. Csokonai finomkodó Rozália kisasszonyáról írja a szerző, hogy talán a francia és a német darabokból származott ide, s „a Bessenyei finom hölgyének, Lilisznek rokona”. (87–88.) *A filozófus* c. Bessenyei darabban azonban a Lilisz nevű „finom hölgy” — férfi. S hogy Bessenyeit ne hozzuk gyanúba, sietve leírjuk, hogy Lilisz az Angyélika névre hallgató kedves lány párja, a filozófus Parmenió pedig a filozófuskodó Szidalisz kisasszonyt nyeri el.

Apróságokról, kiigazítandó, kiegészítendő adalékokról még szólhatnánk, de részben kevés ilyen van e terjedelmes munkában; részben és főként, méltatlan lenne értékéhez. A szakma is tisztelheti e nagy anyagot átfogó jó rendszerezést; egy valóban fontos probléma, a nyilvánosság és alakulása érdekes exponálását, gazdag dokumentumait. S becsüljük meg műfaját, a nagyobb közönség felé is utat kereső, érdekesen és vonzóan megelevenített korszak magánéletének és társasági életének rajzát. Szeretnénk remélni, hogy a kor műveinek megismerésére is kedvet ébreszt majd olvasóiban. (Magvető Könyvkiadó, 1987.)

MEZEI MÁRTA

MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR EDIT: MEGBÍRÁLTAK ÉS BÍRÁLÓK

A CENZÚRAHIVATAL AKTÁIBÓL (1780–1867)

Edzett filológusok kezébe való ez a könyv. Akik az irodalomtörténet hagyományos útját járják. Akiktől a forráskutatás, a szövegfeltárás, a mikrofilológia nem idegen, sőt a belőlük gyűjtött tudással alappozzák meg summázó jellegű írásaikat.

A magyar irodalomtörténet felvilágosodás kori, reformkori és abszolútizmus kori fejezeteiről szóló szintézisek mellé oda kell tenni a könyvespolcra Mályuszné Császár Edit cenzúratörténetét. A *Megbíráltak és bírálók* a cenzúrahivatal aktáiból összeválogatott, lefordított és jegyzetanyaggal ellátott dokumentumkötet. A címe nem túlságosan szerencsés, érezhetően magyar akart lenni, de nehézkesre sikerült. Aki írásművet nyújtott be kinyomtatás céljából — tette ezt akár a régmúltban —, annak nyugodtan megelőlegezhetjük az író címet (a megbírálnál mindenesetre jobb), a cenzor szó pedig eléggé elterjedt a magyar nyelvben ahhoz, hogy vállalhatjuk címben is.

Az irodalomtörténetek a megjelent vagy legalábbis idővel megjelent művek alapján születnek, pedig egy kort azt is jellemez, hogy mi az, amit nem mert vállalni. Ami nem jelent meg, az nem is hathatott, hangozhat az ellenvetés. Ez azonban nem egészen így van. A kötet tanúsítja, hogy számos könyv vagy folyóiratcikk esetében utólagos cenzúráról beszélhetünk. Tehát az inkriminált mű megjelent, illetve bemutatták, azaz vagy kalózkidásról van szó, vagy ellankadt a helyi (vidéki) cenzor figyelme, ritkábban a budai vagy a pesti cenzoré. A Könyvvizsgáló Hivatal, a Helytartótanács vagy éppen már a Kancellária embere a közönség elé került mű olvastán kapott a fejéhez és tiltotta be, szedette össze a szóban forgó alkotást. Volt egy rövid idő, amikor olvashatták, láthatták, mert a példányok begyűjtése a könyvkereskedésekből nem ment egyik napról a másikra. Az efféle hatáson kívül (amit a kéziratok terjesztés is erősíthetett!) a betiltott művek jelentősége (nyilvánvalóan csak azokra gondolok itt, amelyek elfogadható művészi vagy éppen tudományos színvonalat értek el és csak politikai megfontolásokból nem kerülhettek az olvasók kezébe), az, hogy ott és akkor megszülettek. A korszakos jelentőségű írók nagy művei egy türelmesebb korban megjelentek, de a középmezőnyé nem mindig, pedig a zsenik pályaképe is csak akkor bontakozhat ki valószínűségi dimenziójában, ha a hátteret is megrajzoljuk. És itt nemcsak vagy nem is elsősorban az esztétikai csúcsokra, illetve dombokra gondolok, hanem eszmetörténeti, politikai gondolkodásbeli csírákra, amelyek nélkül nem teljes egy kor kultúrtörténete. Ezekről való tudásunkat mélyíti el Mályuszné Császár Edit kötete. Néhány példa a fenti megfontolásokra. Vajda Péter erkölcsi beszédei megszületésük után majdnem száz évet vártak megjelenésükre, a bennük rejlő demokratikus politikai elvek miatt a szerző ellen a Kancellária 1844-ben vizsgálatot rendelt el, állásából felfüggesztették. De társadalmi nézetei így is hatottak, Petőfi közvetlen elődjének tekinthetjük több vonatkozásban is. Benczur János akadémiai pályázatra benyújtott és díjnyertes munkáját: *A szabadság és a társadalmi rend elméletei* címűt, a Könyvvizsgáló Hivatal nem engedte publikálni. És sorolhatnánk tovább a közgazdasági, jogi, politikai témájú könyveket, amelyek nem

kaptak zöld utat, de már a róluk szóló rövid cenzori ismertetésből is kiviláglik, hogy az uralkodó világnézettől eltérő felfogást tükröznek. Szerencsés esetben megőrződött egy-egy cenzori példány ezekből a művekből, és így aktivizálódhatnak még mint kordokumentumok, de sokszor épp az értékesebbje tűnt el.

A nagy íróknál (minthogy az ominózus mű később megjelent) más adja e dokumentumok varázsát. A történelmi korokon átnyúló jelen. Batsányi János *A franciaországi változásokra* című költeményét már általános iskolás korunkban megismerjük, a benne rejlő gondolatokat fűjni kell az érettségén. Ennyire ismert vershez már az irodalomtörténetész elemző is ritkán és óvatosan nyúl. Ezekből a kötetben olvasható levélváltásokból azonban kibontakoznak a költő véresen jelen idejű küzdelmei műve megjelenéséért, lapja megmaradásáért, egzisztenciális létéért. Nem lehet (bár ezek nem irodalmi mű komplex elemzésére szolgáló kategóriák!) elnéző mosoly és meghatódás nélkül olvasni alábbi sorait: „Legnagyobb szomorúságomra az szolgál, hogy az 56. lapon közölt költeményemmel (legyen szabad így mondanom:) egészen ártatlanul olyan színben tűntem fel, mintha lázítani akarnék. Senki ettől jobban nem irtózik, mint én. Senki nálam jobban és őszintebben a legitimitásnak és a humánus elveknek nem híve és tisztelője. A szóban forgó rövid költemény egyébként a despotákról szól, ilyenek ma már nincsenek; nem látom be, hogy miért tagadjam: teljes szívemből gyűlölöm a zsarnokságot. Nem hiszem, hogy egész Magyarország van valaki, aki ebben nem ért velem egyet, aki ezért kárhozzat. Méltatlan volna ilyesmit értelmes, szabad emberekről feltételezni, népünkről is helytelen volna elhinni. Azok a jelzők, amelyek versemben szerepelnek, nem Lipótokra, Ferencekre vagy más forrón szeretett királyainkra vonatkoznak, ilyesmit gondolni a költőre nézve sértő, az uralkodó irányában szentségtörés volna.” És a példák e gondolatkörben is hosszasan sorolhatóak. Bessenyei György két drámája kapcsán (amelyek a visszapostázás során sajnos elvesztek) figyelemre méltó a cenzorok udvariassága (erre Mályuszné is utal) a renitens gondolatokat felvető, de mégiscsak nagybirtokos nemes szerző iránt. Igazi csemegék lehetnének egy leendő művelődéstörténetben: Berzevicy Gergely *De conditione et indole rusticorum in Hungaria* című művét (ez az adat ugyan már ismert korábról) egy Máriássy József nevű szepesi földbirtokos a szerző megkérdezése nélkül adta nyomdába, Táncsics 1833-ban megjelent német nyelvkönyvét példamondatai miatt a bécsi Udvari Cenzúrahivatal betiltotta (néhány példamondat: „Azon ország vagy nemzet, amelynek törvénye idegen nyelven van írva, boldogtalan!, Ahol a tulajdon csak kevesek kezében van, nincs ott boldogság., Minél nagyobb a nemesek szabadsága, annál nagyobb a jobbágyok szolgasága.”), vagy Döbrentei Gábor plágiumügye — a jőnévű író a Magyar Tudós Társaság egyik kiadványában

Horvát István egyetemi előadásaiából a saját neve alatt közölt anyagokat.

A reformkori időszaknak (is) két hallatlanul fontos problémaköre, amely a polgárosuló-demokratizálódó gondolkodást jellemzi: a nemzetiségi kérdés és a zsidók egyenjogúsítása. E témakörökhöz is találunk adatokat a kötetben. A szlovák nemzeti mozgalom egyik vezéralakjának, Ľudovít Štornak *A XIX. század és a magyarkodás* című német nyelvű munkája 1844-ben nem jelenhetett meg, mert a magyarországi szlovákok elnyomott helyzetéről szólt, le kellett venni a műsorról Balogh István *Cserny György* című drámáját is, amely a szerb felkelés vezérét választotta hőséül. 1843–1844-ben az országgyűlésen napirenden volt a zsidók egyenjogúsításának kérdése, több könyv született ekkor ebben a témakörben. A megyei magyar nemesség egyes képviselői tiltakoztak az egyenjogúsítás ellen. Reseta János cenzor nem adott támogatást a szélsőséges indulatból született munkák megjelenéséhez. Voltak az egyenjogúsítás mellett érvelő munkák is, amelyek részben megjelenhettek.

A könyv a régi filológiai iskola legjobb hagyományai szerint készült: tanulmány értékű történeti—művelődéstörténeti bevezető, alapos jegyzetek a szerzőkről, cenzorokról, folyóiratokról. Ez a korrekt jegyzetapparátus lehetővé teszi a kötet folyamatos olvasását, nem kell könyvtárnyi irodalmat megmozgatni ahhoz, hogy haszonnal forogathassuk. (Gondolat Könyvkiadó, 1985.)

RATZKY RITA

BESSENYEI GYÖRGY ÖSSZES MŰVEI

KRITIKAI KIADÁS. FILOZÓFIA, PUBLICISZTIKA, TÖRTÉNETÍRÁS. PRÓZAI MUNKÁK. 1802–1804. SAJTÓ ALÁ RENDEZTE KÓKAY GYÖRGY

A sorszámozatlan kritikai kiadás „Filozófia, publicisztika, történetírás” műfajával jelölt egységének az 1981-i *Holmi* után időrendben „II.” kötetét tartjuk kezünkben. (Mennyivel könnyebb lenne a hivatkozás, ha a sorozat kötetei meg volnának számozva. Ezt minden gyakorlati, technikai s egyéb nehézség ellenére is meg lehetne s meg kellene valósítani minden kritikai kiadás esetében.)

Az első kötetet, a nem kis szépséghibával megjelent *Holmit* (éppen az „Ős-Holmi” maradt ki belőle, amelynek kézírata a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában rejtőzött, amint a XVIII. századi Kutatócsoport felolvasó ülésén ismertettem, 1986 májusában)